

Отримано: 10 березня 2026

Прорецензовано: 18 березня 2026

Прийнято до друку: 18 березня 2026

email: bober.if@gmail.com

DOI: <http://doi.org/10.25264/2415-7384-2026-21-86-97>

Москалець В. П. Концептуальні засади професійно-компетентного мислення психолога. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : серія «Психологія». Острого : Вид-во НаУОА, травень 2026. № 21. С. 86–97.

УДК: 159.9

Москалець Віктор Петрович,

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології Університету Короля Данила, м. Івано-Франківськ,

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-0724-2657>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГА

Концептуальні засади когнітивного базису (необхідних знань) професійно-компетентного мислення психолога, відповідні актуальним проблемам сучасності – це наукове розуміння сутнісних властивостей: особистості як способу і форми системного існування та функціонування людської психіки, що є головним об'єктом професійної діяльності психолога, і науково-дослідної, і практичної; інтелекту; мислення загалом і системного, саногенного, позитивного, продуктивного, раціонального зокрема; інтуїції; духовності, моральності, екзистенційної відповідальності; біофілії та її формування й розвитку; продуктивного соціального характеру та його інтелектуальної функції як сталої спрямованості суб'єкта на вирішення суспільно-політичних проблем, розв'язання соціальних задач з позицій гуманістичних духовних цінностей, ідеалів людяності; самоактуалізації; саногенного вдоволення і почуття благополуччя, яке спричиняє відповідність життя (діяльності, поведінки, вчинків) суб'єкта його смислу життя, ціннісним орієнтаціям, переконанням, вірі, а відтак, успішність самореалізації у вимірі самовизначення. Саногенне мислення суб'єкта спрямоване на подолання своїх негативних, деструктивних, патогенних емоційних переживань. Він має шукати їх причини насамперед в собі, у своїх ставленнях, вчинках, поведінці з позицій їх невідповідності своїй спрямованості, своєму смислу життя, а відтак, конструктивні, ефективні шляхи і способи подолання та нівелювання цих негативних переживань, що спричиняє саногенне вдоволення і почуття благополуччя.

Ключові слова: особистість, мислення, інтелект, саногенне мислення, духовність, моральність, екзистенційна відповідальність, біофілія, продуктивний соціальний характер, самоактуалізація, саногенне вдоволення і почуття благополуччя, концептуальні засади, професійна компетентність психолога.

Viktor Moskalets,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,

Professor in the Department of Psychology at King Danylo University, Ivano-Frankivsk,

ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0002-0724-2657>

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF PROFESSIONALLY COMPETENT THINKING IN PSYCHOLOGY

The conceptual foundations of the cognitive basis (essential knowledge) for a psychologist's professionally competent thinking, relevant to the pressing issues of our time, consist of a scientific understanding of the essential properties of: personality as a mode and form of the systematic existence and functioning of the human psyche, which is the primary object of a psychologist's professional activity, both in research and in practice; intellect; thinking in general, and systematic, health-promoting, positive, productive and rational thinking in particular; intuition; spirituality, morality and existential responsibility; biophilia and its formation and development; the productive social character and its intellectual function as the subject's consistent orientation towards resolving socio-political problems and addressing social challenges from the standpoint of humanistic spiritual values and ideals of humanity; self-actualisation; sanogenic satisfaction and a sense of well-being, which results from the alignment of the subject's life (activities, behaviour, actions) with their life's purpose, value orientations, convictions and faith, and thus the success of self-realisation in terms of self-determination. The subject's health-promoting thinking is directed towards overcoming their own negative, destructive and pathogenic emotional experiences. One should seek the causes of these experiences first and foremost within oneself—in one's attitudes, actions and behaviour—by assessing how they conflict with one's life purpose and meaning; and consequently, seek constructive and effective ways and means of overcoming and mitigating these negative experiences, thereby bringing about sanogenic satisfaction and a sense of well-being.

Key words: personality, thinking, intellect, sanogenic thinking, spirituality, morality, existential responsibility, biophilia, productive social character, self-actualisation, sanogenic satisfaction and a sense of well-being, conceptual foundations, professional competence of a psychologist.

«Мудрість – це мистецтво правильно мислити.»
(Дені Дідро)

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Актуальність проблематики професійної компетентності психологів у сучасних умовах зумовлюється інтенсивним зростанням значущості належного психологічного забезпечення, психологічної допомоги в усіх наукоємних, високотехнологічних сферах і галузях буття суспільства. Вельми складні психологічні проблеми спричиняють усі ті катаклізми, яких зазнає сучасний світ, особливо, масоване, катастрофічне травмування психіки злочинною війною московії проти України. Необхідна умова ефективного вирішення цих проблем – професійна компетентність психологів.

Головним засобом наукоємної професійної діяльності, зокрема психологічної, є професійно-компетентне мислення фахівців. Це висуває вимогу формування основ такого мислення в процесі їх професійної підготовки у ВНЗ. Однак, наукових публікацій, присвячених професійно-компетентному мисленню психологів, його формуванню й розвитку, все ще обмаль. Актуальність проблематики професійно-компетентного мислення психологів, його формування, розвитку, функціонування та недостатня розробленість цієї проблематики зумовили вибір теми даного наукового повідомлення.

Мета статті: обґрунтувати релевантну концепцію формування та функціонування ефективного, професійно-компетентного мислення психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, головне завдання вищої освіти в розвинених країнах – сформулювати основи здатності майбутніх фахівців ефективно мислити у процесі своєї професійної діяльності. Когнітивний базис такої здатності – необхідні професійні знання та вміння. В цьому повідомленні представлено наше бачення концептуальних засад когнітивного базису професійно-компетентного мислення психолога. Концептуальними (лат. *conceptio* – розуміння) засадами когнітивного базису професійного мислення ми називаємо науково обґрунтоване розуміння істотних, сутнісних властивостей його об'єктів.

Універсальна парадигма сучасного наукового мислення – системний підхід, поза яким унеможливаються виявлення та ефективні дослідження істотних, сутнісних властивостей об'єктів.

Істотні, сутнісні властивості будь-якого об'єкта (предмета, явища, їх властивостей) виявляються насамперед і головним чином у його функціях, представлених у способі його існування, у його взаємозв'язках, взаємодіях з іншими об'єктами, у впливах, які він чинить і може вчинити на них, а відтак, у можливих способах застосування його тощо. Тому предмети і явища визначають та характеризують, головним чином, за їх функціональними властивостями. До прикладу: Життя – це спосіб існування протейнових тіл, істотним моментом якого є метаболізм. Функціям об'єкта відповідає його структура – складові, частини, поєднані певним чином. До прикладу, структура корабля відповідає його функції – рухатись по воді.

Жоден предмет, явище в нашому світі не існує ізольовано від інших, сам/само собою. Все, що існує, перебуває у чисельних функціональних взаємозв'язках з певними іншими предметами, явищами, структурами. До прикладу, організм ссавця – це система, існування якої забезпечує функціональна взаємодія систем органів – опорно-рухової, кровоносної, дихальної, травної, лімфатичної, ендокринної, нервової, статеві, кожна з яких має ті структури (складові), взаємодія яких забезпечує її функціонування. Організм живе, функціонує у природній системі, яка називається біоценоз. Сукупність біоценозів утворює біосферні системи – частини тих оболонок Землі, на яких існує життя як планетарна система.

У психіки також є функції та відповідні їм структури, які системно поєднуються. Відповідно, фундаментальні основи наукових знань про них, що є предметом загальної психології, поділяються на три основні частини: 1. Функціональна сутність психіки – її головні функції та загальні закономірності функціонування; 2. Психічні процеси і стани – базові функціональні структури психіки людини; 3. Загальна психологія особистості – психічні утворення, які забезпечують системне функціонування людської психіки [5].

Тобто, особистість – це психічна система, системне поєднання всіх психічних процесів, станів і властивостей: уваги, відчуттів, сприймання, уяви, мислення, пам'яті, бажань, інтересів, мотивів, здібностей, темпераменту, вольових зусиль, характеру та ін. Вони існують, функціонують як структури, складові цієї системи. Відтак, згідно з системним підходом, *особистість як спосіб і форма системного існування людської психіки є основним, головним об'єктом професійної діяльності психолога, і науково-дослідної, і практичної.*

Суспільні та природні умови буття особистості як психічної системи – це системи, в яких воно відбувається. Отже, розуміння сутнісних властивостей особистості унеможливується поза відповідним науковим розумінням цих системних умов її буття.

Показовим проявом буття особистості в сучасному світі є інтенсивне зростання актуальності її психологічної проблематики, про що красномовно свідчить той факт, що від середини минулого століття кількість наукових розробок цієї проблематики неухильно і доволі швидко збільшується. В усіх

розвинених країнах постійно виходить друком чимало відповідних публікацій. Головний чинник цієї актуалізації – науково-технічний прогрес.

На сучасному етапі науково-технічного прогресу інтенсивно створюються і використовуються наукоємні технології у провідних галузях виробництва та організації буття суспільства й управління ним. Це вимагає високої і якісної освіти, складних знань та вмінь від осіб, які мають справу з цими технологіями – теоріями, концепціями, методами, обчисленнями, технікою тощо. Головний засіб здобування та застосування такої освіти – інтелект і мислення.

Необхідною умовою і головним чинником прогресу науки й техніки є творчий, евристичний інтелект, який забезпечує творче мислення. Адже сенс і спосіб існування науки – творчість, відкриття, знаходження нових продуктивних знань про світ і людину в ньому, винаходи нових підходів до важливих об'єктів, засобів ефективного використання цих об'єктів, створення інноваційних технологій, зокрема психологічних та освітніх, тощо.

Напочатку XX ст. Густав Лебон дійшов висновку, що *єдиною істотною* відмінністю розвинених, прогресивних націй від усіх інших є наявність у їх соціальній структурі тонкого (представленого порівняно невеликою кількістю осіб), але вельми продуктивного прошарку розумово обдарованих людей, здатних мислити творчо, евристично, створювати новітні технології тощо. Він назвав цих людей інтелектуальною елітою націй і вважав єдиною справжньою.

Ефективність діяльності інтелектуальної еліти – величезна. Вона – головний двигун розвитку науки, техніки, культури. Тому одним з найбільш важливих завдань держав, створених прогресивними націями, є пильна турбота про інтелектуальну еліту, починаючи з виявлення розумово обдарованих дітей, юнаків та дівчат і створення всіх необхідних умов для продуктивного розвитку їх інтелектуальної спроможності і закінчуючи належним соціальним та матеріальним забезпеченням творчих осіб. До прикладу, з середини XIX ст. найбільш пріоритетним «товаром» імпорту в США є «мізки» – вчені, винахідники, митці, розумово обдаровані юнаки та дівчата (один з них – Ілон Маск). Уряд, приватні корпорації з наукоємними технологіями цієї потужної країни створюють вельми привабливі умови для інтелектуально-елітних осіб з інших країн, жодним чином не послаблюючи пильної уваги щодо плекання корінних інтелектуалів.

Інтелект, мислення, знання та вміння – функціональні структури особистості як психічної системи. Отож наукове вивчення інтелекту й мислення з метою створення оптимальних умов для їх розвитку та функціонування, зокрема й засвоєння складних знань та вмінь, яких вимагають високі технології від тих, хто з ними працює, може відбуватись тільки як вивчення інтелекту й мислення особистості, як засвоєння й застосування нею знань та вмінь тощо. Наукове вивчення, створення, забезпечення і вдосконалення таких умов, починаючи від дошкільних закладів освіти та школи і завершуючи державним управлінням, – важлива й відповідальна робота психологів, яка вимагає відповідної, релевантної (*англ. relevant – те, стосується справи*) професійної компетентності, насамперед, коректного розуміння сутності інтелекту й мислення як психічних феноменів.

Представники Вюрцбургської школи експериментального дослідження мислення вперше чітко визначили й вивчали його як процес розв'язування задач [12, с. 22-24]. Згідно з влучним визначенням О. В. Матласевич: «...Мисленнєва діяльність – це завжди вирішення задачі, яка містить у собі питання, відповідь на яке знаходиться не відразу і не безпосередньо» [12, с. 282]. Йдеться і про проблемну ситуацію, яка відрізняється від власне задачі тим, що в задачі вказано і відоме (умови), і те, що треба знайти, а у проблемній ситуації суб'єкт, особина (окрема тварина) мусить самотужки виявити те, що допоможе успішно вийти з цієї ситуації.

Однак, це коректне трактування сутності мислення, на нашу думку, незавершене, тому що в ньому не вказана сутнісна ознака власне мисленнєвого розв'язування задач і пошуку виходу з проблемних ситуацій. Адже тварини роблять це, здебільшого, не за допомогою мислення, а шляхом «спроб і помилок». Нагадаємо, «спроби й помилки» – це вид оперантного наuczіння (вироблення поведінкових навичок особини), сутність якого полягає в тому, що, опинившись у новій для неї проблемній ситуації, особина здійснює хаотичні пошукові рухи, допоки *випадково* не зробить ті, що забезпечують успішний вихід з неї. У подальших повтореннях цієї ситуації тварина щоразу з меншою кількістю помилок здійснює рухи, які ведуть до успіху. Чим більше повторень цієї ситуації, тим менше помилок робить тварина, аж до зведення їх нанівець, тобто, до вироблення поведінкової навички. Вочевидь, що мислення в цьому процесі відсутнє [6, с. 114-118].

І люди, особливо діти, іноді намагаються знайти вихід з проблемної ситуації, розв'язати задачу подібним чином – шляхом спроб і помилок (методом «втику»). Якщо це вдається, то, на відміну від тварин, люди, зазвичай, одразу запам'ятовують випадково знайдені успішні дії.

Воднораз, деякі тварини спроможні знаходити вихід з проблемних ситуацій за допомогою інтелектуальних актів. Нагадаємо, що інтелектуальну спроможність тварин відкрив В. Кюлер у експериментах з шимпанзе Султаном. До стелі вольєру він підвісив банан на такій висоті, щоб Султан не зміг, підстрибуючи, дотягнутись і схопити його. У кутку вольєра лежав ящик, цілком придатний щодо використання

його як підставки для успішного стрибка з метою дістати підвішений банан. Спочатку антропоїд декілька разів підстрибнув, намагаючись схопити фрукт – той висів не надто високо. Зазнавши невдачі, Султан озирнувся навколо, на мить зупинив погляд на ящику і без жодних вагань рушив до цього предмета, взяв його, приніс, поставив під бананом і використав як підставку для успішного стрибка.

В. Кьолер ускладнив проблемну ситуацію – поклав у кутку декілька ящиків і підвісив банан вище, щоб, стрибнувши тільки з одного з них, шимпанзе не міг дотягнутись до приманки. Виявивши це, Султан на мить зупинився, немов замислився, пішов і взяв другий ящик, поставив його на той, який вже стояв під бананом, підстрибнув з цієї вищої підставки і схопив смакоту. Так дійшло до п'яти – більше він не зміг поставити один на одного таким чином, щоб, припасувавшись краями, вони не падали. Наступного разу у вольєрі були тільки підвішений банан, В. Кьолер і Султан. Озирнувшись навколо, шимпанзе потягнув В. Кьолера за поли халата, поставив під приманкою, виліз йому на плечі і використав як трамплін для успішного стрибка.

Як бачимо, Султан знаходив вихід з проблемних ситуацій розумово і вельми швидко, без жодних локомоційно-маніпуляційних спроб і помилок. *Більш докладно про інтелект і мислення тварин* [6, с. 131-159].

Роботу інтелекту людини у «чистому вигляді» продемонструємо задачею, розв'язання якої не вимагає якихось певних знань і вмінь, а лиш кмітливості, тобто, власне інтелектуальної спроможності: Три мудреці сперечались – хто з них мудріший. Один з тих, до кого вони звертались з проханням розсудити їх, показав їм п'ять ковпаків – 3 чорні і 2 білі. Потім зав'язав їм очі і одягнув на кожного чорний ковпак, а білі заховав. Відтак розв'язав тим мудрагелям очі і запропонував кожному додуматись, якого кольору ковпак у нього на голові. Хто першим розв'яже цю задачу – наймудріший.

Кожен з них бачить, що в обох його опонентів на головах чорні ковпаки і кожен припускає, що його ковпак може бути або чорним, або білим. Ті з них, яких їхній інтелект веде до правильного висновку, мислять далі так: «Якщо у мене на голові білий ковпак, то кожен з опонентів вже здогадався б, що у нього чорний, тому що міркував би так: «Якщо у мене білий ковпак, то той у кого чорний, одразу зголосився б, що у нього – чорний, бо ж білих всього два. Але він мовчить. Отже, на моїй голові – чорний ковпак.» А те, що вони *обидва мовчать* означає, що і на моїй голові – чорний ковпак».

Вивчення цих та сотень інших різноманітних проявів інтелекту людей і тварин привели нас до визначення його функціональної сутності:

Інтелект – це здатність розумово виявляти ті властивості, співвідношення і можливі способи використання об'єктів, застосування яких може забезпечити розв'язання задач, знаходження виходу з проблемних ситуацій.

Це визначення приводить до висновку, що *інтелект є основним засобом мислення як процесу розв'язування задач*.

В науковій та навчально-методичній літературі мислення нерідко трактується як процес опосередкованого й узагальненого відображення дійсності. Йдеться про опосередкування поняттями. Однак, з одного боку, поняттями оперує лиш понятійне або дискурсивне мислення. Інтелектуальні акти тварин, які являють собою наочно-дійове та наочно-образне мислення, послуговуються сенсо-моторними схемами – *узагальненим* перцептивним і кінестезичним досвідом особини – та зародковими проявами уяви. Поняття як елементи системи усвідомлених знань в цих схемах відсутні – тварини власне поняттями не оперують. Так само функціонує наочно-дійове і наочно-образне мислення дітей, які ще не оволоділи мовленням, і дорослих у тих проблемних ситуаціях, в яких їхня свідомість вимикається [5, с. 254-261].

Водночас, *сприймання (перцепція)* – також опосередковане й узагальнене відображення дійсності. *Узагальненим опосередкуванням* у цьому психічному процесі є перцептивні моделі – сформовані на основі відповідного перцептивного досвіду і закарбовані в пам'яті суб'єкта, особини образи інваріантних структур класів (видів, типів тощо) об'єктів (предметів і явищ), притаманних усім об'єктам кожного класу (*узагальнення*), а також загальних співвідношень у просторі й часі: ближче-далі, зверху-знизу, між, раніше-пізніше тощо. Образна пам'ять і уява також оперують перцептивними моделями [5, с. 212-228; 237-242; 285-288].

З іншого боку, переважну більшість своїх відчуттів, образів сприймання і уяви, спогадів, потреб, емоційних переживань та інших процесів і станів своєї психіки люди усвідомлюють, тобто, ідентифікують їх з тими поняттями, які охоплюють представлені в цих процесах і станах об'єкти. Отже, не лише мислення, а й всі ті феномени психіки людини, які усвідомлюються, опосередковані та узагальнені за допомогою понять. *Див.:* [5, с. 29-35].

Ці стисло наведені міркування дозволили нам окреслити функціональну сутність мислення: *Мислення* – це процес розв'язування задач, пошуку виходу з проблемних ситуацій за допомогою інтелекту.

Відтак, *наочно-дійове мислення* – це процес розв'язування задач, пошуку виходу з проблемних ситуацій за допомогою наочно-дійового інтелекту, який оперує сенсо-моторними схемами.

Наочно-образне мислення – це процес розв’язування задач, пошуку виходу з проблемних ситуацій за допомогою наочно-образного інтелекту, який оперує образами уяви. Оперуючи образами уяви, людина практично завжди відносить їх до тих понять, якими вони охоплюються. Тому в «чистому вигляді» цей вид мислення можна спостерігати лиш у дітей, які ще не оволоділи мовленням, та у тварин.

Понятійне мислення, яке називають також предикативним і дискурсивним, є мовленнєвим, тому що воно оперує понятійними знаннями, форма існування та засіб функціонування яких – мова.

Більш докладно про види мислення та операції, якими послуговується понятійне мислення [5, с. 276-277; 12, с. 188-282; 104-112].

Головний поділ понять – на емпіричні й теоретичні. У теоретичних поняттях акумульовані наукові знання про *сутнісні* властивості об’єктів. До прикладу, ссавці – це хордові (хребетні) тварини, які народжують дитинчат і вигодовують їх молоком. За цією сутнісною ознакою, китоподібні (всі види китів і дельфінів) – ссавці, попри життя у воді та відповідну йому форму тіла. Отже, емпірично-художньо-образна назва «чудо-юдо-риба-кит» з науково-теоретичних позицій – некоректна.

Ієрархічно координована система теоретичних понять, зокрема, викладена у формулах, називається теорією. Теорії продукує творче мислення. Важливі складові творчого мислення – інтуїція та інсайт. *Інтуїція* – поява знання, розуміння чогось якимось незрозумілим для суб’єкта чином – воно постає в його свідомості як осяяння, інсайт. Як відомо, чимало потужних вчених на основі власного досвіду стверджували, що до власне відкриття приводить не логіка дискурсивних міркувань, а інтуїтивне проникнення в сутнісний зміст об’єктів пізнання, що відбувається поза контролем свідомості.

З досвіду надання психологічної допомоги, власного та колег і учнів, ми дійшли висновку, що інтуїція грає важливу роль в цій справі. Ти раптом інтуїтивно розумієш суть проблеми клієнта, а відтак знаєш, як, з якого боку підступитись до неї, про що його питати, що йому казати і пропонувати тощо.

Момент власне відкриття, знаходження сутності проблеми, а відтак підходу до її вирішення називають *інсайтом* – це інтелектуальне осяяння, в якому виразно постає розуміння сутності проблеми, нове знання, нова істина тощо. Наголошуємо, що інтуїтивних творчих осяянь в науці, як і в наукоємній практичній діяльності, зокрема психологічній, не буває без попереднього глибокого осмислення відповідних їм об’єктів, спрямованого на розуміння істотних, сутнісних властивостей цих об’єктів [5, с. 276-284].

Сучасний науково-технічний прогрес актуалізує також екзистенційно-психологічну проблематику. Чимало сучасних технологій настільки потужні, що некомпетентне використання їх може завдавати величезних руйнацій довкіллю і здоров’ю людей. Але ще більш небезпечним є екзистенційно-безвідповідальне, хижацьки-утилітарне застосування цих технологій. Виразний приклад катастрофічних руйнівних наслідків поєднання некомпетентності з хижацьки-утилітарним, екзистенційно-безвідповідальним ставленням – техногенна катастрофа на Чорнобильській АЕС. Найбільша загроза катастрофічних руйнацій – зброя масового знищення в руках тоталітарних режимів. Цю та іншу зброю створюють для них екзистенційно-безвідповідальні науковці, інтелектуали. Болючий приклад – шокуюча реальія сьогодення – злочинна, терористично-геноцидна війна московії проти України [5, с. 346-351; 10, с. 17-22].

Сутність *екзистенційної відповідальності* полягає в тому, що суб’єкт переймається аксіологічними, ідейними, правовими засадами та реальіями буття суспільства, активно протидіє тому, що суперечить його переконанням, ціннісним орієнтаціям і дієво підтримує те, що відповідає їм. Екзистенційна відповідальність є істотною складовою духовності й моральності – прагнення і здатності суб’єкта автентично (сам-в собі-для себе) орієнтуватись на гуманістичні духовні цінності (добропорядність, справедливість, гідність, людяність і т. ін.) та поводитись згідно з ними, навіть всупереч реальній загрозі серйозних неприємностей, суворого покарання за це (за В. Е. Франклом).

Отже, необхідною умовою не лише вдосконалення, а й самого існування людства в умовах теперішнього етапу науково-технічного прогресу є піднесення екзистенційної відповідальності, духовності й моральності інтелектуальної еліти націй і створених ними держав, що унеможливується поза їх загальним духовно-моральним розвитком. Важливу роль у виконанні цього над-завдання мають грати психологи [5, с. 460-470; 10, с. 122-132].

Вивчення психології злочинної війни московії проти України показало нам перспективний, на наш погляд, підхід до виконання цього над-завдання – на засадах глибоких ідей Е. Фромма щодо впливу характеру суб’єкта на його інтелект. Рашизм ще раз продемонстрував, що за допомогою авторитарного тиску та пропаганди тоталітарні режими легко перетворюють так звану «бидломасу» в орду жорстоких нелюдів-убивць. Зауважимо, йдеться про певні загальні властивості психології «бидломаси», незалежно від її етно-національної приналежності, хоча вплив цієї приналежності є вельми суттєвим. Скажімо, аморальність, девіантність, делінквентність, жорстокість, підступність, ледачість, брехливість та інші мерзенні й огидні властивості ментальності московитського «піплу» закономірно спричиняють відповідні звичаї, традиції, стосунки у їхньому суспільному житті та державному устрої, які живлять і плекають ці властивості. Тобто, маємо злякисну реверберацію – взаємну каузальність цих функціоналів:

властивості породжують і підтримують традиції, стосунки, устрій, а традиції, стосунки, устрій зберігають і продукують ці властивості [8].

Нагадаємо, що тоталітарний режим – це державне правління, в якому панує цілковитий (тотальний) авторитарно-репресивний контроль держави над всіма сферами й формами суспільного життя в ній. Тоталітарні режими тримаються на насильстві, на придушенні репресивними методами виявів невдоволення ним громадян, на фізичному та психологічному нищенні тих осіб, які прагнуть свободи духу, думки, слова, дій і здатні критично осмислити тоталітарні порядки, збагнути їх анти-людяність, аморальну та злочинну сутність і поширювати невдоволення в масах тощо. Репресивний тиск породжує страх, який живить конформізм і формує конформістів.

Попри власне конформістів, свідомих і несвідомих, у людській популяції є багато осіб, які просто нездатні самотужки адекватно збагнути суспільно-політичні та соціально-економічні реалії внаслідок недостатньо високого рівня інтелекту (*IQ*), а відтак, рівня та якості освіти. Отож їх легко «задурилити» – вони «тупо» сприймають і приймають пояснення тих, хто справляє на них враження, виконують вимоги тих, кому підпорядковані, від кого залежать, тощо. Як відомо, таких осіб у людській популяції приблизно 70%. Вони утворюють основну масу «бидломас». *Про психологію «бидломаси», свідомого та несвідомого конформізму в умовах тоталітарного режиму – див.:* [5, с. 429-443; 7, с. 182-184; 10, с. 93-105].

Суттєво підвищити рівень *IQ* особи неможливо, тому що він зумовлений генетично [5, с. 359-363; 10, с. 22-28]. Це унеможливує формування опірності щодо пропаганди злостісних ідей усіляких політичних мерзотників, злочинців, авантюристів і так званих корисних ідіотів у переважній більшості осіб в суспільстві шляхом розвитку їхньої власне інтелектуально-мисленнєвої спроможності. Водночас, несвідомих конформістів приводить у «бидломасу» боягузливість, яка є рисою характеру, а свідомих конформістів – і боягузливість, і меркантильність – також риса характеру. Ці риси не корелюють з рівнем *IQ* суб'єкта [5, с. 429-443; 10, с. 93-105].

«Певно, що кожна людина народжується з якимось певним рівнем інтелекту, – міркує Е. Фромм, – відтак, ідіот вона чи геній, залежить від генетичних, а не від психологічних факторів. Але ідіоти й генії – виключення. Мене ж все дужче й дужче вражали тупість, недоумкуватість переважної більшості людей, які не підпадають під ці межові категорії. Я кажу не про недостатність того інтелекту, який вимірюється за допомогою тестів, а про нездатність зрозуміти причини явищ, якщо тільки вони не кидаються в очі, або вловити суперечність у самому явищі, встановити зв'язок між різними факторами, співвідношення яких не очевидне. Ця недоумкуватість особливо виразно виявляється в розумінні людських стосунків та суспільних проблем. Чому ж люди не помічають найбільш важливого у проблемах особистості й суспільства? А натомість дотримуються стереотипів, які нескінченно повторюються, без жодної спроби поставити щодо них запитання? Попри природну здібність, *інтелект* – це переважно похідне від незалежності, сміливості та життєвості, відтак, тупість, недоумкуватість є результатом підпорядкованості, страху та внутрішньої омертвілості.

Якщо основна властивість інтелекту полягає в здатності встановити зв'язок між предметами та/чи явищами, котрі до цього не вважались пов'язаними, то людина, яка дотримується стереотипів та умовностей, не насмілиться визнати наявності такого зв'язку; хто боїться відрізнятись від інших, той неспроможний визнати, що брехня є брехня, чим дуже перешкоджає собі знаходити правду, істину, сутність. Маленький хлопчик з казки про нове вбрання короля, який бачить, що король голий, не те щоб розумніший, ніж дорослі, він просто ще не став схильним до конформізму. До того ж будь-яке нове відкриття пов'язане з ризиком, а ризиковані вчинки вимагають не лише доволі потужної внутрішньої впевненості, а й життєрадісності, притаманної лиш індивідам, для яких життя – щось більше, ніж процес послаблення напруженості та усунення болю. Щоб знизити загальний рівень тупості, нам потрібне не зростання «інтелекту», а інший тип характеру: незалежні, заповзяті-винахідливі люди, які люблять життя.»

І далі: «Фройд погодився з тим, що завжди було відомо великим письменникам і драматургам: у вивченні характеру, як сказав Бальзак, маєш справу із «силами, які спонукають людину»; спосіб, у який людина діє, відчуває й думає, значною мірою визначається особливостями її характеру, а зовсім не є результатом раціонально виваженої реакції на реальну ситуацію. Фройд визнавав динамізм рис характеру і те, що характер індивідуума – це особлива функціональна структура, яка спрямовує його енергію у певне русло протягом усього його життя. <...> Людина діє й думає згідно зі своїм характером, і саме тому «характер – це доля», як стверджував Геракліт. Характер спонукає людину діяти й думати певним чином та одержувати задоволення від того, що вона чинить саме так.» [7, с. 184-185; 16; 18].

Головний структурно-функціональний блок характеру особистості – спрямованість, зміст якої визначає її ставлення до світу і до себе та мотиваційну динаміку цих ставлень. Основні функціональні структури спрямованості: ціннісні орієнтації, переконання, світогляд, віра. *Див.:* [5, с. 352-354, 494-496; 10, с. 10-11, 155-157]. Відтак, необхідно створювати умови, які б забезпечували сталий розвиток та ефективне функціонування людської, гуманістичної, демократичної спрямованості громадян, незалежно від рівня їх *IQ*, що є основою «продуктивного соціального характеру».

Термін «соціальний характер» ввів Е. Фромм. Так він назвав подібне за змістом ядро структури характерів більшості представників кожної культури, яке спонукає і спрямовує суб'єкта таким чином, щоб в умовах вибору вчинку, поведінки, поведінки йому не доводилось міркувати і свідомо приймати рішення, чи варто слідувати відповідним соціальним зразкам та вимогам своєї культури, а щоб хотілось чинити згідно з цими зразками та вимогами і притім бути вдоволеним своїм вибором. Тобто, основна функція соціального характеру – спрямовування мотивації, діяльності й поведінки його носіїв згідно з аксіологічними (ціннісними) та ідеологічними засадами культури суспільства, яке сформувало його, що стабілізує та зміцнює це суспільство.

Таким чином, на нашу думку, якщо погодитись з наведеним вище визначенням інтелекту, то *соціальний характер виконує функцію, яку можна назвати інтелектуальною* – він спрямовує на вирішення суспільних проблем, розв'язання соціальних задач з позицій ціннісних орієнтацій тієї культури, того суспільства, яким він відповідає, в яких формується та функціонує.

Згідно з Е. Фроммом, продуктивний тип соціального характеру відповідає демократичному суспільству, заснованому на гуманістичних духовних цінностях. Тому особистості з продуктивним типом соціального характеру притаманні: зорієнтованість на гуманістичні духовно-моральні цінності та ідеали, доброзичливість, добродіяльність, відповідальність, справедливість, чесність, працьовитість, прагнення бути корисною і т. ін., біофілія – любов до життя в усіх його здорових і прекрасних проявах. «Якщо людина байдужа щодо життя, – підкреслював Е. Фромм, – якщо вона не здатна співчутливо перейматись бідною іншою людиною, втішатись щирим дружнім поглядом, співом птахів та свіжою зеленню трави, то немає надії, що вона обиратиме добро, тому що її серце черстве, а отже, байдужо-толерантне щодо жорстокості. Якщо б таке сталося зі всім людством чи навіть з його найбільш могутніми представниками, то це могло б призвести до його згасання й загибелі.» [7, с. 185; 16; 18].

Ці міркування Е. Фромма скерували нас до висновку: *Інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру* – це його стала спрямованість на вирішення суспільно-політичних проблем, розв'язання соціальних задач з позицій гуманістичних духовних цінностей, ідеалів людяності. Відтак, формування й розвиток продуктивного соціального характеру – найбільш дієва, безальтернативна, на наш погляд, стратегія конструктивної протидії меркантильності й боягузливості свідомих конформістів, зокрема інтелектуалів, боягузливості та раціоналізації (механізм психічному захисту) несвідомих конформістів і «тупої» покірливості осіб з невисоким рівнем IQ.

З наведених міркувань Е. Фромма також випливає, що необхідною умовою та основою формування продуктивного соціального характеру особистості є розвиток її здатності любити. *Про розвиток здатності любити у ставленні до дитини і спілкуванні з нею, у грі й навчанні, художньо-естетичній діяльності та в самоактуалізації особистості* – див.: [7, с. 185-190; 9, с. 80-83; 10, с. 277-290; 295-297; 300-310; 11, с. 120-127]. *Про психологію любові* – див.: [16; 18; 5, с. 322-327; 467-470; 7, с. 185-186; 10, с. 129-132; 320-322; 14, с. 118-122].

Самоактуалізація особистості ідеально відповідає продуктивному соціальному характеру. Нагадаємо, що згідно з А. Х. Маслоу, *самоактуалізація* – це успішна реалізація індивідумом своїх задатків, здібностей, талантів. Самоактуалізуватись можуть і мають не лише представники так званих «творчих професій» – митці, вчені, винахідники, а й фахівці інших, «пересічних» видів праці, які не вимагають високого рівня IQ та освіти. А. Х. Маслоу з великим захопленням розповів про таких самоактуалізованих особистостей у своїх творах.

Відповідність професії суб'єкта його здібностям – необхідна умова і головний чинник його професійної компетентності, вправності, майстерності, креативності, творчості, а відтак, ефективності, результативності його професійної діяльності. Вочевидь, що така праця тішить суб'єкта, що він насолоджується не лише хорошими результатами, а й самим процесом її, тому що в ньому «грають» його сили, здатності, спроможності тощо. Завдяки цьому особистості, що самоактуалізуються, люблять свою працю, а відтак, «самі себе вантажать» – активно мобілізують себе до якісної роботи, не лише працюють, щоб жити, а й живуть, щоб працювати. А. Х. Маслоу порівнював захоплення таких осіб своєю роботою із захватом закоханого від своєї коханої, а їх взаємну відповідність – із замком і ключем до нього.

Отож закономірно, що самоактуалізовані особистості загалом задоволені собою, адекватно високо оцінюють себе, впевнені в собі, не скуті, не стривожені, що їх внутрішній світ – безконфліктний, збалансований, гармонійний. Їм не притаманні: «чорна» заздрість, ненависність, зловтіха і злопам'ятство, конфліктність, фальш, лицемірство, підступність тощо. Мовляв, вони чисті душею як діти. Природно, що такий внутрішній стан особистості потужно сприяє її толерантності, емпатійності, доброзичливості, добродіяльності, доброчинності у стосунках і взаєминах, а все це вкупі – її ментальному здоров'ю. К. Р. Роджерс назвав таких самоактуалізованих особистостей *«ідеально функціонуючими індивідуумами»*.

У «ідеально функціонуючих індивідуумів» зазвичай виникає потреба самотрансцендування – піднесення над біологічно-тваринною та соціально-конформістською природою людини до духовних смислів та рівнів буття. Керовані цією потребою, вони невимусовно орієнтуються на гуманістичні духовні

цінності, органічно ідентифікуються з ними, цікавляться екзистенційними та морально-етичними проблемами і глибоко поринають в них. Це допомагає їм відносно легко відрізнити оманливе, незначуще, неважливе, тривіальне від правдивого, значущого, важливого, істинного. Їм чуже нейтрально-байдуже ставлення до світу, прагнення відгородитись від його актуальних проблем, замкнутись у своєму особистому добробуті («моя хата скраю»). Навпаки, вони схильні до активного, дієвого екзистенційно-відповідального занурення у вир суспільного життя, політичної боротьби. Вочевидь, що ці властивості ідеально відповідають продуктивному соціальному характеру.

Самотрансцендування «ідеально функціонуючих індивідуумів» може досягнути стану, який А. Х. Маслоу назвав «пик-досвідом». В цьому стані людина довершено цілісна й унікальна, цілковито ідентична (тотожна) своєму єству, має «найчистішу» інформацію про себе. Конфлікти й суперечності в її душі вщухають, сприймаються як марнота, боротьба з собою сходиться нанівець. Утверджується внутрішня гармонія і благодатний спокій. Суб'єкт перебуває на піку, на вершині своїх сил, максимально використовує свої здібності, здатності, можливості, а відтак, адекватно почувається розумнішим, теплішим, приємнішим як для себе, так і для інших. Праця для нього – необтяжлива, без неприємних, важких зусиль, часто навіть та, що до пик-досвіду була необхідною, але виснажливо-неприємною. Йому вдається майже все, за що він береться, подекуди навіть те, що здавалось неможливим.

Поводження, поведінка, вчинки стають невимушеними, розкутими, природними, простодушними, навіть дещо наївними. Пізнавальна діяльність – більш потужною, поглибленою, гнучкою, в ній з'являються імпровізація, креативність та небанальні підходи й висновки. Все це закономірно породжує і живить почування благополуччя й щастя, а відтак, з'являється усвідомлення своєї обраності, на що суб'єкт реагує «сердечно» – зі щирою, величезною, але скромною вдячністю, на кшталт: «Я не заслужив такої благодаті, такого блаженства!» Ця вдячність, зазвичай, адресується Господу і Його ангелам, святим заступникам (бо кому ж ще дякувати за таке диво?!). Вона стимулює всеохоплюючу доброзичливість, готовність любити й безкорисливо творити добро – повертати таким чином «борг» за невимовну благодать. Зауважимо, А. Х. Маслоу підкреслював, що Бог любить дарувати пик-переживання тим, хто любить все те, що Боже.

Відтак, він дійшов висновку, що «індивідуальна автономія» є вельми сприятливим психологічним підґрунтям щодо розвитку найдосконалішого – релігійно-трансцендентного, космічного світогляду особистості, завдяки якому вона почувається невід'ємною, безсмертною частинкою абсолютно досконалого Божого Всесвіту. А такий світогляд – вельми потужний суб'єктний фактор ментального здоров'я та почування благополуччя людини. Вочевидь, що цей світогляд ідеально узгоджується з продуктивним соціальним характером [17]. *Про вчення А. Х. Маслоу – див.: [10, с. 300-310].*

Варто зауважити, що за два століття до А. Х. Маслоу видатний український філософ Г. Сковорода влучно висвітлював основний психологічний зміст самоактуалізації особистості [13, с. 401-404].

Спрямованість на самоактуалізацію необхідно формувати в усіх дітей, підлітків, юнаків і дівчат незалежно від рівня їх IQ, що є завданням психологів, насамперед тих, що мають справу з профорієнтацією.

Це завдання цілком відповідає основному завданню усіх психологів і психотерапевтів усіх часів – від архаїчних шаманів до модерних психоаналітиків з гонорарами від 500\$ за годину – допомогти людям здолати негативно забарвлені, неприємні, важкі, гнітючі, мордуючі, виснажливі психічно й фізично, патогенні (*грец. pathos – біль, страждання, хвороба*) емоційні переживання: тривогу, страх, тугу, горе, відчай, розпач, сором, гнів, злобу і т. ін. А натомість стимулювати позитивно забарвлені, приємні, оптимістичні, цілющі для душі й тіла, саногенні (*грец. sanos – здоров'я*): втіху, інтерес, радість, які інтегруються в душевному спокої, оптимістичному піднесенні, вдоволенні, почуванні благополуччя.

Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), загальне здоров'я особистості – це не лише відсутність у неї ментальних і соматичних захворювань, розладів, а й стає почування благополуччя – позитивно забарвлений, приємний, саногенний емоційний стан.

Емоційне самопочування – ключовий сенс життя людини. Це означає, що не таким важливим для кожного з нас є те, що ми маємо чи не маємо, як те, як ми ставимось до свого становища. Тішить воно нас чи не тішить, приносить радість чи засмучує, гнітить тощо.

Релевантну концепцію саногенного вдоволення, почування благополуччя, створив В. Е. Франкл. Ключова ідея цієї концепції полягає в тому, що нормальна людина турбується і має турбуватись не про те, вдоволена вона чи невдоволена, щаслива чи нещасна, страждає чи насолоджується, а про причини, підстави свого вдоволення чи невдоволення, муки чи радості. В. Е. Франкл цитує І. Канта: «Людина хоче бути щасливою, але чого їй слід насамперед і найдужче бажати, то це бути гідною щастя» [14; 10, с. 310-338]. Тобто, запорукою саногенного щастя, почування благополуччя, вдоволення людини є відповідність її життя (діяльності, поведінки, вчинків) її смислу життя, ціннісним орієнтаціям, ідеалам, переконанням, вірі тощо.

У вченні В. Е. Франкла (екзистенційному аналізі, логотерапії) обґрунтовано гідні, саногенні, цілющі для ментального здоров'я смисли життя і відповідні їм духовні цінності. Воно містить потужний

світоглядний потенціал щодо розвитку продуктивного соціального характеру, біофілії, самоактуалізації особистості [14]. *Про вчення В. Е. Франкла – див.: [10, с. 310-338].*

Саногенні смисли та відповідні їм духовні цінності функціонують посередництвом саногенного мислення. Згідно з І. Д. Пасічником Р. В. Каламаж, У. І. Нікітчук, А. Ю. Гільман: «Саногенне мислення визначають як мислення, що породжує здоров'я, допомагає зняти напругу, внутрішній конфлікт, задовільнити потреби індивіда, контролювати свої емоції тощо. <...> Саногенне мислення – це мислення, що сприяє здоров'ю і благополуччю особистості. <...> Основна роль саногенного мислення – це створення умов для самовдосконалення: гармонія рис, згода з самим собою і навколишніми, усунення негативних звичок, управління своїми емоціями, контроль своїх потреб.

Саногенне мислення, як обернене до патогенного, сприяє подоланню негативних емоцій і допомагає психічному оздоровленню людини. У процесі цього мислення відбувається своєрідна рефлексія, відокремлення власних переживань від себе, спостереження за ними, відбувається активний зв'язок особистості зі світом образів, планування ситуацій, виокремлення стресових ситуацій на тлі спокою і концентрації уваги. Аналіз мисленням природи страху, сорому, образи тощо, своїх психічних станів у цілому, розвиток психічної культури людини – це і є основні характеристики саногенного мислення. Названий тип мислення є важливою складовою інтелекту людини та відіграє важливу роль у вирішенні внутрішніх, власних особистісних проблем».

Тобто, на наше розуміння, за допомогою саногенного мислення суб'єкт має шукати причини своїх патогенних емоційних переживань насамперед в собі (своєрідна рефлексія), у своїх ставленнях, вчинках, поведінці з позицій їх невідповідності своїй спрямованості (ціннісним орієнтаціям, переконанням, вірі), своєму смислу життя, а відтак, відповідні своїй спрямованості конструктивні, ефективні шляхи, способи, засоби подолання і нівелювання цих патогенних переживань.

На думку цих дослідників, саногенне мислення є одним із підвидів більш широкого поняття – позитивного мислення. Вони пояснюють це співвідношення тим, що позитивно-саногенне осмислення суб'єктом своїх успішних вчинків, життєвих успіхів підтримує і зміцнює *позитивний* образ власного «Я», який вберігає від психологічних руйнацій в разі невдач та помилок у діях, вчинках, поведінці, діяльності, житті. Мовляв, за допомогою позитивного мислення людина завжди здатна змінити на краще уявлення про себе, сконструювати позитивний «Я-образ», котрий допомагає осмислити свої патогенні, психотравмуючі проблеми з позицій цього образу, знайти в них той позитив, який сприяє конструктивному вирішенню цих проблем, тощо.

Водночас, ці дослідники показали, що саногенне та позитивне мислення споріднені з продуктивним і раціональним. Цілющий вплив продуктивного та раціонального мислення на ментальне (психічне) здоров'я особистості змістовно висвітлений у працях багатьох зарубіжних і українських дослідників. Немає ні можливості, ні потреби розглядати цей вагомий, змістовний доробок у контексті даного повідомлення. Згадаємо лиш засновників когнітивної психотерапії (Бек, Елліс, Макмуллін), які теоретично й емпірично довели, що раціональне мислення чинить потужний саногенний вплив на психіку суб'єкта. *Більш докладно про саногенне, позитивне, продуктивне, раціональне, критичне, а також патогенне і патологічне мислення – див.: [1; 2; 3; 4; 12, с. 239-260].*

Таким чином, маємо підстави стверджувати, що концептуальні засади професійно-компетентного мислення психолога – це науково обгрунтоване розуміння істотних, сутнісних властивостей: особистості як психічної системи, тобто, як способу і форми системного існування людської психіки, що є головним об'єктом професійної діяльності психолога, і науково-дослідної, і практичної; інтелекту; мислення загалом і системного, саногенного, позитивного, продуктивного, раціонального зокрема; інтуїції; духовності, моральності, екзистенційної відповідальності; біофілії та усіх видів любові і розвитку здатності любити; продуктивного соціального характеру та його інтелектуальної функції; самоактуалізації; саногенного вдовolenня і почування благополуччя.

Висновки. Головне завдання вищої освіти в розвинених країнах – сформувати основи здатності майбутніх фахівців ефективно мислити в процесі своєї професійної діяльності. Когнітивний базис цієї здатності – необхідні професійні знання і вміння. Концептуальні засади когнітивного базису професійного мислення – це наукове розуміння найбільш істотних, сутнісних властивостей його об'єктів.

Універсальна парадигма сучасного наукового мислення – системний підхід. Психічною системою, системним поєднанням усіх психічних процесів, станів і властивостей є особистість. Суспільні та природні умови буття особистості – це системи, в яких воно відбувається. Отже, особистість – це основний об'єкт професійної діяльності психолога, і науково-дослідної, і практичної.

Актуальність психологічної проблематики особистості в сучасному світі помітно зростає, що зумовлено науково-технічним прогресом. Йому властиве інтенсивне створення та використання наукоємних технологій у провідних галузях виробництва та організації буття суспільства й управління ним. Це вимагає високої і якісної освіти, складних знань та вмінь від осіб, які мають справу з цими технологіями. Основний засіб здобування та застосування такої освіти – інтелект, мислення. Головний чинник

прогресу науки й техніки – творчий інтелект, який забезпечує творче мислення. Інтелект, мислення, знання та вміння – функціональні структури особистості як психічної системи. Створення оптимальних умов для розвитку і ефективного функціонування цих структур – важлива робота психологів, яка вимагає релевантної професійної компетентності, що базується на коректному розумінні сутності цих психічних феноменів. У статті представлено розуміння автора їх функціональної сутності.

Сучасний науково-технічний прогрес актуалізує також екзистенційно-психологічну проблематику особистості, тому що: 1) величезних руйнацій довкіллю і здоров'ю людей завдає некомпетентне та хижацьки-утилітарне застосування сучасних технологій; 2) найбільша загроза катастрофічних руйнацій – зброя масового знищення в руках тоталітарних режимів. Цю та іншу зброю створюють для них екзистенційно-безвідповідальні науковці, як і можливості для хижацьки-утилітарного застосування сучасних технологій.

Сутність екзистенційної відповідальності як істотної складової духовності й моральності суб'єкта полягає в тому, що він переймається аксіологічними, ідейними, правовими засадами та реаліями буття суспільства, активно протидіє тому, що суперечить його переконанням, ціннісним орієнтаціям і дієво підтримує те, що відповідає їм.

Отже, актуальною проблемою сучасного світу є піднесення екзистенційної відповідальності інтелектуальних еліт держав, що уможливилося в умовах загального духовно-морального розвитку цих держав. Важливу роль у виконанні цього над-завдання мають грати психологи.

Перспективний підхід до виконання цього над-завдання – формування продуктивного соціального характеру особистості. «Соціальний характер» – це подібне за змістом ядро характерів критичної більшості представників суспільства, яке спрямовує їх діяти і поводитись згідно з його аксіологічними засадами. Продуктивний тип соціального характеру відповідає суспільству, зорієнтованому на гуманістичні духовно-моральні цінності. Тому й особистості з цим типом соціального характеру зорієнтовані на ці цінності, відтак, їм притаманна біофілія (любов до життя). (За Е. Фроммом).

У людській популяції близько 70% осіб, які нездатні самотужки адекватно збагнути суспільно-політично-економічні реалії внаслідок недостатньо високого рівня інтелекту (*IQ*), а відтак, рівня та якості освіти. Отож ці особи «тупо» виконують імперативи тих, від кого залежать. Вони утворюють основну масу так званих «бидломас» тоталітарних режимів. Злочинна війна московії проти України ще раз показала, що тоталітарні режими легко перетворюють «бидломасу» в орду нелюдів-убивць. Це актуалізує проблему формування й зміцнення психологічної опірності щодо анти-гуманістичних ідей тощо у критичної більшості громадян тих держав, які обирають шлях гуманістичного прогресу, зокрема й Україна.

Суттєво підвищити рівень *IQ* особи неможливо, тому що він зумовлений генетично. Це унеможливає формування й зміцнення опірності щодо анти-гуманістичних ідей у критичної більшості осіб в суспільстві шляхом розвитку їхньої інтелектуально-мисленнєвої спроможності. Водночас, несвідомих конформістів приводить у «бидломасу» боягузливість, яка є рисою характеру, а свідомих конформістів – і боягузливість, і меркантильність – також риса характеру. Ці риси не корелюють з рівнем *IQ* суб'єкта.

Релевантною основою концепції формування такої опірності є креативне трактування Е. Фромма співвідношення інтелекту й характеру: «Попри природну здібність, інтелект – це переважно похідне від незалежності, сміливості та життєвості, відтак, тупість, недоумкуватість є результатом підпорядкованості, страху та внутрішньої омертвілості. <...> Щоб знизити загальний рівень тупості, нам потрібне не зростання «інтелекту», а інший тип характеру: незалежні, заповзято-винахідливі люди, які люблять життя.»

Базовий структурно-функціональний блок характеру особистості – спрямованість, зміст якої визначає її ставлення до світу і до себе та мотиваційну динаміку цих ставлень. Відтак, необхідно створювати умови, які б забезпечували формування, розвиток та ефективне функціонування гуманістичної спрямованості громадян, як основи продуктивного соціального характеру, незалежно від рівня їх *IQ*.

Отже, соціальний характер виконує функцію, яку можна назвати інтелектуальною – він спрямовує на вирішення суспільних проблем, розв'язання соціальних задач з позицій ціннісних орієнтацій того суспільства, якому він відповідає. Відповідно, інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру – це його стала спрямованість на вирішення суспільно-політичних проблем, розв'язання соціальних задач з позицій гуманістичних духовних цінностей, ідеалів людяності, біофілії. Відтак, формування й розвиток продуктивного соціального характеру – безальтернативна стратегія ефективної протидії меркантильності й боягузливості свідомих конформістів, зокрема інтелектуалів, боягузливості та раціоналізації (механізм психічному захисту) несвідомих конформістів і «тупої» покірливості осіб з невисоким рівнем *IQ*.

Необхідна умова і складова та потужний чинник формування і функціонування продуктивного соціального характеру – біофілія, любов до життя, здатність любити, що розвивається у ставленні до дитини з любов'ю і турботою та у відповідному спілкуванні з нею, у грі й навчанні, у художньо-естетичній діяльності та в самоактуалізації особистості.

Самоактуалізація уможливорюється лиш у тій діяльності, яка відповідає здібностям суб'єкта, що є необхідною умовою і потужним фактором творчої, а відтак ефективної, продуктивної роботи, яка тішить, радує його. Тому особистості, що самоактуалізуються, люблять свою працю, адже насолоджуються не лише її хорошими результатами, а й своєю вправністю, майстерністю в її процесі, що чинить саногенний вплив на їх самопочуття, ментальне та соматичне здоров'я, а відтак, розвиває любов до життя, біофілію. Самоактуалізуватись можуть і мають не лише представники так званих «творчих професій», а й фахівці інших, «пересічних» видів праці.

У особистостей, які самоактуалізуються, розвивається комплекс властивостей міцного ментального здоров'я, зокрема, щирий інтерес до світоглядних, морально-етичних проблем, гуманістичних духовних цінностей, схильність до екзистенційно-відповідального занурення у вир суспільного життя тощо (за А. Маслоу). Вочевидь, що такі властивості ідеально відповідають продуктивному соціальному характеру.

Спрямованість на самоактуалізацію необхідно формувати в усіх дітей, підлітків, юнаків і дівчат незалежно від рівня їх IQ, що є завданням психологів, насамперед тих, що мають справу з профорієнтацією.

Основне завдання усіх психологів усіх часів – допомогти людям здолати патогенні емоційні переживання і стимулювати натомість саногенні. Емоційний стан – ключовий сенс життя людини в тому розумінні, що не таким важливим для кожного з нас є те, що ми маємо чи не маємо, як те, як ми ставимось до свого становища. Тішить воно нас чи не тішить, радує чи засмучує тощо. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), здоров'я людини – це не лише відсутність у неї душевних і тілесних захворювань, а й стан благополуччя, тобто, позитивно забарвлене, приємне, саногенне емоційне самопочуття.

Згідно з В. Франклом, людина має турбуватись не про те, вдоволена вона чи невдоволена, щаслива чи нещасна, а про причини, підстави цих станів. Тобто, саногенне вдоволення, почуття благополуччя, щастя людини спричиняє відповідність її життя (діяльності, поведінки, вчинків) її смислу життя, спрямованості та успішності самореалізації у вимірі самовизначення.

Вчення В. Франкла містить потужний потенціал щодо розвитку продуктивного соціального характеру та біофілії особистості; воно орієнтує на гідні, саногенні смисли життя і відповідні їм духовні цінності.

Саногенні смисли та відповідні їм духовні цінності функціонують посередництвом саногенного мислення. Саногенне мислення суб'єкта спрямоване на нівелювання своїх патогенних емоційних переживань. Він має шукати їх причини насамперед в собі, у своїх ставленнях, вчинках, поведінці з позицій їх невідповідності своїй спрямованості (ціннісним орієнтаціям, переконанням, вірі), своєму смислу життя, а відтак, конструктивні, ефективні шляхи, способи, засоби подолання і зведення нанівець цих патогенних переживань. Водночас, саногенне осмислення суб'єктом своїх успіхів зміцнює його позитивний «Я-образ», який суттєво допомагає йому знаходити саногенний позитив у своїх проблемних ситуаціях. Отже, саногенне мислення споріднене з позитивним, а також з продуктивним і раціональним (згідно з І. Пасічником, Р. Каламаж, У. Нікітчук, А. Гільман).

Таким чином, концептуальні засади професійно-компетентного мислення психолога – це науково обгрунтоване розуміння істотних, сутнісних властивостей: особистості як психічної системи, тобто, як способу і форми системного існування людської психіки, що є головним об'єктом професійної діяльності психолога, і науково-дослідної, і практичної; інтелекту; мислення загалом і системного, саногенного, позитивного, продуктивного, раціонального зокрема; інтуїції; духовності, моральності, екзистенційної відповідальності; біофілії та усіх видів любові і розвитку здатності любити; продуктивного соціального характеру та його інтелектуальної функції; самоактуалізації; саногенного вдоволення і почуття благополуччя.

Література:

1. Бек А. Т. Когнітивна терапія депресії: теоретична рефлексія та особисті роздуми. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*, 2019. № 1 (75). С. 90-99.
2. Гільман А. Ю. Проблема саногенного мислення в зарубіжній науці. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. Харків, 2015. Вип. 57. С. 64-69.
3. Гільман А. Ю. Роль саногенного мислення в процесі становлення особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 28. С. 40-48.
4. Гільман А. Ю. Саногенне мислення як умова підтримки психічного здоров'я студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Херсон, 2014. Вип. 2. С. 41-46.
5. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник для студентів спеціальності «психологія». Серія «Сучасні українські підручники». Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. 544 с.
6. Москалець В. П. Зоопсихологія і порівняльна психологія: підручник для студентів спеціальності «психологія». Серія «Сучасні українські підручники». Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. 224 с.
7. Москалець В. П., Карп'юк Ю. Я. Інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*, 2023. № 2. С. 182-194. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.182>.

8. Москалець В. П. Перспективи трансформацій у психології московитів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. Випуск 15. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2022. С. 25-35.
9. Москалець В. П. Психологія гри та ігрового змісту інших видів діяльності. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 2020. № 2 (80). С. 71-89. DOI <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.071>
10. Москалець В. П. Психологія особистості: підручник для студентів і аспірантів психологічних та педагогічних спеціальностей. Серія «Сучасні українські підручники». Київ: Видавництво Ліра-К, 2026. 364 с.
11. Москалець В. П. Функціонування і розвиток свідомої здатності у спілкуванні, грі, художній діяльності. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 2021. № 1. С. 117-132. DOI <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.117>
12. Психологія мислення: підручник / І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, У. І. Нікітчук та ін.; за ред. І. Д. Пасічника. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 560 с.
13. СковороДАР. Життя, творчість, спадок: збірка творів / укл. Н. Федорак. Харків: ВД «ШКОЛА», 2022. 416 с. С. 401-404.
14. Франкл В. Е. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / перекл. з англ. О. Замойської. Харків: КСД, 2023. 160 с.
15. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Тарашук. Київ: Основи, 1998. 714 с.
16. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Київ: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 192 с.
17. Maslow A. H. Motivation and personality: 2nd ed. New York: Harper Row, 1970. 399 p.
18. Fromm E. The Heart of man. New York: American Mental Health Foundation, 2010. 144 p.

Reference:

1. Bek A. T. (2019) Kognityuna Kognityivna terapiya depresii: teoretichna refleksiya ta osobisti rozdumi. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*. 1, 90-99. [in Ukrainian].
2. Gilyman A. Yu. Problema sanogennoho mislennya v zarubizhniy nauzi. *Visnik Kharkiv's'kogo natsional'nogo universitetu im. V. N. Karazina. Seriya «Pсихологія»*. Kharkiv, 2015. Vyp. 57. С. 64-69. [in Ukrainian].
3. Gilyman A. Yu. Roly sanogennoho mislennya v protsesi stanovlennya osobistosti. *Naukovi zapiski Natsional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Pсихологія і педагогіка». Tematichnyi vypusk «Aktualni problemi kognityivnoyi psihologii»*. Ostrog: Vydavnytstvo Natsional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya», 2014. Vyp. 28. С. 40-48. [in Ukrainian].
4. Gilyman A. Yu. Sanogenne mislennya yak umova pidtrimki psichichnogo zdorov'ya student's'koyi molodi. *Naukoviy visnik Kherson's'kogo derzhavnogo universitetu. Seriya «Pсихологічні науки»*. Kherson, 2014. Vyp. 2. С. 41-46. [in Ukrainian].
5. Moskalets V. P. Zagalna psihologiya: pidruchnik dlya studentiv spetsial'nosti «psihologiya». Seriya «Suchasni ukraїns'ki pidruchniki». Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2025. 544 s.
6. Moskalets V. P. Zoopsihologiya i porivnyalna psihologiya: pidruchnik dlya studentiv spetsial'nosti «psihologiya». Seriya «Suchasni ukraїns'ki pidruchniki». Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2025. 224 s. [in Ukrainian].
7. Moskalets V. P., Karpiuk Y. (2023). Intelektual'na funkciya produktyvnogo social'nogo harakteru [Intellectual function of a productive social character]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*. 2, 182-193. [in Ukrainian].
8. Moskalets V. P. (2022). С. 25-35. Perspektyvy transformatsiy u psykhohohiyi moskovyiv [Prospects of transformation in the psychology moscovites]. *Naukovi zapysky Nasional'nogo universytetu "Ostroz'ka akademiya" Seriya "Psykhohohiya" – Proceeding National university "Academy of Ostrog". Psychology series*. Output 15, 25-35. [in Ukrainian].
9. Moskalets V. P. (2020). Psykhohohiya hry ta ihrovogo zmistu inschyh vydiv dyal'nosti [Psychology of the game and game content of other activities]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*. 2, 71-89. [in Ukrainian].
10. Moskalets V. P. (2026). Psykhohohiya osobystosti: pidruchnyk [Personality psychology: textbook]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
11. Moskalets V. P. [2021]. Funkcionuvania i rozvutok svidomoi zdatnosti u spilkuванні, hri, chudozhiyi dialnosti [Functioning and development of conscions ability in communication, play, artistic activity]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*. 1, 117-32. [in Ukrainian].
12. Психологія мислення: підручник / І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, У. І. Нікітчук та ін.; за ред. І. Д. Пасічника. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 560 с. [in Ukrainian].
13. SkovoroDAR (2022) Zhyttya, tvorchist, spadok [live, art, legacy]. Kharkiv: VD "School" [in Ukrainian].
14. Frankl, V. [2023]. Ludyna u poschukach spravzhn'oho sensu [Men's Search for Meaning]. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
15. Freud, Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis]. Kyiv: Foundations [in Ukrainian].
16. Fromm E. (2017). Mystzhtvo lyolybovi [The Art of loving]. Kyiv: KSD [in Ukrainian].
17. Maslow A. H. Motivation and personality: 2nd ed. New York: Harper Row, 1970. 399 p.
18. Fromm E. The Heart of man. New York: American Mental Health Foundation, 2010. 144 p.